

Muistatko?

muistitiedon keruu ja muisteluhaastattelut vanhustyössä

– opas lähihoitajaopiskelijoille

Ammattiopisto Lappia

Tornionlaakson maakuntamuseo

Sini-Mari Lepistö

2009

Sisällys

1. Muistatko?	3
2. Mitä muistitieto on?	5
Muistelu	6
Muistin ja muistelun yhteisöllisyys	7
Muistitiedon käyttö menneisyyteen suuntautuvassa tutkimuksessa	9
3. Muistelu ja vanhustyö	11
Elämäntarina identiteetin rakentajana	12
Muistelu kerrontana	14
Muisteluhaastattelu vanhustyössä: roolit ja etiikka	15
3. Tutkimushaastattelu	19
Haastattelun vuorovaikutuksellisuus	19
Haastattelun aloitus	21
Kysyminen ja kuunteleminen	23
Haastattelun päättäminen ja haastateltavan palkitseminen	24
Vanhusten haastattelun erityispiirteitä	25
Ryhmähaastattelu	27
4. Haastattelun rakenne ja kysymykset	29
Elämäkerrallis-kerronnallinen haastattelutekniikka	29
Kysymykset yksilöhaastatteluun	32
Kysymykset ryhmähaastatteluun	35
Haastattelijan muistilista	37
LÄHTEET JA LISÄÄ LUKEMISTA KIINNOSTUNEILLE	38

1. Muistatko?

Muistatko? on Museoviraston rahoittama, Tornionlaakson maakuntamuseon ja Ammattiopisto Lappian hyvinvointialan yhteistyöhanke. Hankkeen tavoitteena on kerätä muistitietoaineistoa Kemi-Tornio -alueen vanhusten työelämästä elämäkerrallisten muisteluhaastattelujen keinoin. Haastatteluaineisto arkistoidaan Tornionlaakson maakuntamuseoon, jossa se on tutkijoiden käytettävissä arkiston käytösääntöjen mukaisesti.

Työelämään keskittyvät haastattelut toimivat terapeutin vanhustyön välineenä samalla tallentaen arvokasta tietoa seutukunnan historiasta ja siihen liittyvistä vanhusten yksilöllisistä kokemuksista. Elämäkerrallinen haastattelu tarjoaa mahdollisuuden muistella ja antaa merkityksiä menneelle sekä muodostaa kokonaisuus eletystä elämästä. Hankkeeseen liittyen tehdään sekä henkilökohtaisia yksilöhaastatteluja että ryhmässä tapahtuvia yhteishaastatteluja. Kaikki haastattelut äänitetään digitaalisessa muodossa arkistoistaviksi. Kaikki haastatteluissa saatu tieto on ehdottoman luottamuksellista ja se on tarkoitettu ainoastaan aineistonkäyttösopimuksen mukaiseen tutkimus- ja museokäyttöön.

Hankkeessa haastattelijoina toimivat vanhustyöhön erikoistuvat lähihoitajaopiskelijat. Heille hanke tarjoaa näkökulman vuorovaikutteiseen vanhustyöhön sekä mahdollisuuden harjoitella muistelukerronnan käyttöä terapeutin vanhustyön välineenä. Opiskelijat ovat tärkeässä roolissa kerätessään sekä historiallisesti että tutkimuksellisesti tärkeää muistitietoaineistoa tutkimushaastattelijoina. Tämän oppaan tarkoituksena on tarjota haastatteliijoille tiivis esitys muistitiedosta, sen keruusta ja muistelukerronnan käytöstä vanhustyössä.

Luku 2 käsittelee muistitiedon tutkimuksellista käyttöä ja sen erityisluonnetta menneisyyteen suuntautuvan tiedon hankinnassa. Luvussa 3 puolestaan tarkastellaan muistelua ja muisteluhaastattelujen käyttöä vanhustyössä muun muassa terapeutin ja eettisten kysymysten kannalta. Haastattelukäytäntöihin ja muisteluhaastatteluun perehdytään luvussa 4. Luku 5 esittelee *Muistatko?* -hankkeen haastattelun rakenteen ja kysymykset. Luvun lopusta löytyy myös 10 kohdan muistilista haastattelijalle. Pääpaino oppaan sisällössä on haastattelukäyttöön perehdyttämisessä. Myös teoreettinen taustoitus on kuitenkin tärkeää, jotta haastatteli-

ja saisi kuvan keräämänsä muistitiedon ja muistelun erityisluonteesta ja ymmärtäisi tekemiensä haastattelujen merkityksen haastateltavan kannalta.

Opettavaisia lukuhetkiä ja antoisia haastatteluja!

2. Mitä muistitieto on?

”Ihmiset eivät elä menneisyydessä vaan menneisyys elää ihmisissä.”¹

Muistitieto on mennyttä aikaa koskevaa tietoa, joka ei pohjaudu virallisiin kirjallisiin lähteisiin vaan tiedonantajan eli kertojan muistiin. Muistitieto on muistinvaraista tietoa ja se on siksi syytä erottaa lääketieteen ja psykologian alan muistin toimivuutta mittaavasta tutkimustiedosta. Muistitieto on tietoa ihmisten kokemuksista ja näkemyksistä tapahtuneista asioista ja sen voidaan näin käsittää sisältävän elämää ja maailmaa kuvaavia tiedonantoja. Muistitietoa käytetään menneeseen aikaan suuntautuvassa tutkimuksessa yksinään tai arkistoaineistojen rinnalla, sillä muistitieto tuo esiin sellaisiakin tapahtumia ja kokemuksia, jotka eivät ole tallentuneet virallisiin dokumentteihin ja niihin pohjautuvaan viralliseen historiankirjoitukseen. Muistitietohistorian tehtävänä on hankkia tietoa yksilöiden kokemuksista osana historiallisia tapahtumia. Muistitietoa kerätään usein haastattelemalla, mutta muistitietoa ovat puheen lisäksi myös litteraatio (puhe kirjallisessa muodossa) sekä kirjoitetut muistelmat.

Vaikka muistitiedon välittäjänä on muistoistaan kertova yksilö, on muistitieto luonteeltaan sosiaalista ja kollektiivista. Yksilöllisesti koettu ja muistettu todellisuus on aina sidoksissa niihin mielikuviin ja käsityksiin, jotka yhteisössä vallitsevat, vaikka kertoja itse ei näitä sidoksia aina huomaisikaan. Muistelijan kerronnassa henkilökohtaisten kokemusten kanssa yhteen sulautuvat niin läheisten kertomukset kuin virallinen historiantulkintakin. Sosiaalinen vuoro-vaikutus on oleellista myös muistitiedon välittymisen ja jatkuvuuden kannalta: yksilön kokemus ja muisto tuosta kokemuksesta eivät välity ja tallennu muistitiedoksi, ellei sitä esitetä suullisessa tai kirjallisessa muodossa jollekulle toiselle. Sosiaalinen tilanne, jossa muistitieto välittyy, määrittää niin ikään sen, mitä ja millä tavoin muisteltavaksi ja kerrottavaksi valikoituu.

¹ De Vries 1990

Muistelu

”...muisti etsii avaimia pölyttyneen mustan pitkän takin taskuista.”²

Muistelulla voidaan tarkoittaa menneisyyttä käsittelevää puhetta tai mieleen palauttamiseen pyrkiviä kognitiivisia prosesseja. *Muistatko?* -hankkeen yhteydessä muistelulla viitataan ensimmäiseen, muistelun kerrontaa ja menneisyyden tulkintaa painottavaan merkitykseen. Muistelu on näin ymmärtäen luova prosessi, jossa muistelija antaa merkityksiä menneessä tapahtuneelle ja koetulle nykyisyydestä käsin. Muistellessaan ihminen ei siis ainoastaan kaiva muistinsa syövereistä muinoin sinne tallentunutta kuvaa jostain tilanteesta tai tapahtumasta, vaikka varsinkin omaa elämäänsä muistellessaan kertoja uskoo esittävänsä tapahtumat totuudenmukaisesti – juuri sellaisena kuin ne menneessä tapahtuivat. Usein kertojat sanovat muistavansa tapahtumat elävästi ”kuin eilisen päivän”, tarkalleen todellisuuden mukaisesti. Muistin tutkijat ovat kuitenkin osoittaneet, etteivät tapahtumat toistu muistoissa sellaisenaan vaan muisti valikoi, muokkaa ja yhdistelee tallentamaansa aineistoa. Muistettuun aineistoon yhdistyvät kertojan myöhemmät kokemukset ja se, miten muut samoista tapahtumista kertovat. Oma tulkinta tapahtuneesta limittyy näin yleisesti hyväksytyyn tulkintaan. Esimerkiksi jostain historiallisesti merkittävästä tapahtumasta otetun valokuvan näkeminen voi saada kertojan ”muistamaan” tapahtuman ja kertomaan siitä omaksumansa virallisen historiankirjoituksen tulkinnan mukaisesti. Muistelun voidaan siis sanoa olevan omista ja jaetuista palasista koostuvaa menneen rakentamista.

Muistelun suhteen tärkeää itse muistamisen lisäksi on kyky unohtaa ja näin valita kaikesta elämän varrella koetusta muistamisen ja edelleen kertomisen arvoinen. Kukaan ei voi muistaa koko elämäänsä ja kaikkia sen varrella sattuneita tapahtumia vaan jotkut asiat unohtuvat saman tien ja toiset säilyvät muistissa koko elämän ajan. Pitemmällä aikavälillä vain kaikkein merkittävimmät ja käännteentekevimmät tapahtumat jäävät elämään suullisessa kerronnassa, kun taas suurin osa tapahtumista unohtuu tai sulautuu muistoissa yhteen. Esimerkiksi monet muistavat ensimmäisen koulupäivänsä muiden koulupäivien pelkistyessä mielessä eräänlaiseksi koulupäivän mallikuvaksi. Muistiin jääneet poikkeuksellisen merkittävät tapahtumat

² A.W.Yrjänä?

esitetään usein kertomuksen muodossa. Tietyt tapahtumat jäävät mieleen juuri tarinamuodon ja useiden kertomiskertojen takia.

Muistin ja muistelun yhteisöllisyys

Se, mitä ja miten kertoja muistaa sekä muistamansa tulkitsee ja esittää on sidoksissa poliittisten, kulttuuristen ja henkilökohtaisten arvojen vuoropuheluun menneessä ja nykyisyydessä. Muisti on toisin sanoen sekä yksityistä ja yksilöllistä että yhteisöllistä. Kertomukset eivät synny ilman vuorovaikutusta kuulijan ja kertojan välillä saatikka vailla yhteyttä historian julkisten esitysten tai kulttuuristen mallitarinoiden kanssa. Sosiologi Maurice Halbwachin mukaan yksilöt muistelevat, mutta yhteisö määrittää sen, mikä on muistamisen arvoista ja sen, mitä täytyy muistaa. Muistiin painuvat näin ollen omien henkilökohtaisesti merkittävien tapahtumien lisäksi ne tapahtumat, jotka ovat tärkeitä yhteisölle. Siksi yksilöiden muistelukerronnassa on mukana sellaista aineista, jota he eivät itse henkilökohtaisesti ole kokeneet. Toisten kertomat muistot itsestä myös helposti sekoittuvat ja sulautuvat omakohtaisesti koettuihin muistoihin ja siten osaksi yksilön elämäntarinaa. Havainnollistava esimerkki muistojen yhteisöllisestä rakentumisesta on jokaisen ensimmäinen muistikuvaa lapsuudestaan. Muisto tuntuu selkeältä, siitä voi jopa piirtyä mielessä kuva, mutta todennäköisesti tuo muisto ei kuitenkaan ole ainakaan kokonaan ”oma” vaan yhteisöllisesti tuotettu valokuvien ja perheenjäsenten kertomusten avulla. Mitä kauemmas ajassa taaksepäin mennään, sitä helpommin muiden kertoma aines sulautuu itse koettuihin tapahtumiin.

Muistin sosiaalista rakentumista osoittaa myös seuraava, etnologi Pirjo Korkiakankaan tutkimuksesta³ lainattu ote, jossa vuonna 1921 syntynyt nainen muistelee Jämsän 1824 käyttöön vihityn kirkon paloa vuonna 1925. Tapahtumahetkellä kertoja oli vasta nelivuotias:

Minä en muista että olisin koskaan käynyt Jämsän vanhassa puukirkossa, joka paloi toukokuussa v. 1925. Mutta muistan sen palamispäivän. Olin silloin mummulassa ja mummun kanssa olimme lähteneet, kun kirkko-aika oli ohi, sillä kirkko-aikana ei kylään lähdetty. Menimme käymään Tiitolassa, ja se on aika korkealla mäellä. Joku mies oli tullut polkupyörällä Jämsästä Rekolan kylälle ja toi sanaa, että vanha puukirkko palaa. Kirkko oli jo 100-vuotias. Menimme kaikki ulos katsomaan Jämsäänpäin.

³ Korkiakangas 2006: ”Etnologia näkökulmia muistiin ja muisteluun”

Muistan kun nousin pihamaalla pienen kiven päälle seisomaan ja näin leveää haikua ja tulen lieskoja. Kaikille tuli haikea mieli. Se oli silloin laajan alueen kirkko. Siellä äitinikin lapsesta asti kävi jalkaisin. Äitini kertoi että pastori – – polvistui rukoilemaan raunioiden viereen.

Kertojan muisteluun voi esimerkissä huomata limittyvän henkilökohtaisten kokemusten lisäksi muilta tilanteen kokijoilta ja virallisista historianlähteistä peräisin olevaa tietoa. Selvästi henkilökohtaista ainesta ovat vain kertojan muistikuva mummolassa olost ja kuvaus pihamaan kivelle kiipeämisestä ”haikua ja tulen lieskoja” katsomaan. Kertojan käyttämistä ilmaisuista (esimerkiksi ”mummun kanssa olimme lähteneet”, ”joku mies oli tullut”) voi päätellä, että kirkon ikä ja palon ajankohta, kylään lähtö, palosta ilmoittaneen miehen saapuminen polkupyörällä ja äidin muistelut ovat muilta peräisin olevaa, yhteistä muisteluainesta, joka on vähitellen sulautunut osaksi kertojan omaa muistikuvaa. Yhteisöllisellä aineksella oman muistin aukkopaiikkoja täyttäen tapahtumasta muotoutuu kerronnassa looginen kokonaisuus, vaikka kertojalla itsellään onkin tapahtumasta muistissaan vain joitain hämäriä yksityiskohtia.

Varsinkin viime vuosikymmenien aikana sanomalehdet, radio, televisio ja internet ovat vaikuttaneet muistojen yhteisölliseen muodostumiseen. Joukkotiedotus luo muistoille kollektiivisen kehikon samalla kietoutuen yhteen henkilökohtaisten muistojen kanssa. Median välittämät tiedot, muistot ja mallit jäsenyivät yksilöllisen muistin aineksiksi. Voimme esimerkiksi muistella, missä olimme kun kuulimme Estonian uppoamisesta, millainen tilanne oli se, kun saimme tietää Olof Palmén kuolleen, tai millaisia muistoja meissä herättää Dingon ”Autiotalo”. Omat, henkilökohtaiset kokemukset linkittyvät ja rakentuvat median välittämään julkiseen tietoon ja yhteisöllisiin kokemuksiin. Muisti ei ole mikään passiivinen tiedon säilytyspaikka vaan se toimii aktiivisesti luoden syy-yhteyksiä ja merkityksiä itse koetun ja muualta omaksutun tiedon välillä. Näin muistot kertovat paitsi itse tapahtumasta, myös kertojan tavasta hahmottaa menneisyyttä ja omaa elämäänsä sekä hänen pyrkimyksistään sijoittaa kertomus omaan historialliseen kontekstiinsa. Esimerkki syy-yhteyksien ja merkitysten luomisesta voisi olla tapaus, jossa kertoja selittää saaneensa enteen läheisensä kuolemasta nähdesään mustan korpin kuolemaa edeltävänä päivänä. Korpin nähdesään kertoja ei mahdollisesti antanut linnulle mitään merkitystä: enteeksi kuolemasta tapaus muuttui vasta jälkeenpäin.

Muistitiedon käyttö menneisyyteen suuntautuvassa tutkimuksessa

Muistitieto tuli etnologisen tutkimuksen peruskäsitteeksi jo 1900-luvun alussa, mutta laajemmin menneisyyteen suuntautuvan tiedon tutkimuksellisenä lähteenä sitä alettiin käyttää vasta 1980-luvulla. Suomessa muisteluaineiston keräämisellä on kuitenkin pitkät perinteet. Niin suullista kuin kirjallistakin aineistoa on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistoon 1800-luvun alusta lähtien. Muistitietoaineistoa tallentavat useiden museoiden lisäksi myös muun muassa Työväenarkisto, Kansanarkisto, Joensuun perinnearkisto sekä Keski-Suomen muistiarkisto.

Muistitietotutkimus on syntynyt pyrkimyksestä laajentaa menneisyyden tulkintoja ja virallisessa keskustelussa vallitsevia totuuksia. Muistitietotutkimuksen kohteina ovat olleet erityisesti arkielämä, vähemmistöt ja marginaaliryhmät sekä sellaiset ilmiöt, yhteisöt ja näkökulmat, joista ei välttämättä ole aikaisemmin ollut lainkaan kirjallisia dokumentteja. Pienet, ainoastaan suullisessa kerronnassa ilmenevät arkisetkin yksityiskohdat toimivat usein väylinä historiallisten tapahtumien ja ilmiöiden vaihtoehtoisin tulkintoihin. Tieto ruohonjuuritason kokemuksesta voi saada valtakunnallisen tason tapahtumat näyttäytymään uudessa valossa. Virallinen kirjallinen ja muistiin perustuva suullinen tieto eivät sulje toisiaan pois vaan täydentävät toisiaan.

Muistitieto ei kuitenkaan ole vain virallista historiankirjoitusta tukevaa aineistoa vaan sitä voidaan käyttää myös tutkimuksen ainoana lähdeaineistona. Muistitietoa hyödyntävässä tutkimuksessa voidaan keskittyä vaikkapa siihen, *miten* jostain tapahtumasta, esimerkiksi vuoden 1918 sodasta puhutaan, mitä jätetään kertomatta, ja millaisin käsittein ihmiset asioista puhuvat. Muistitieto voi siis olla tutkimuksen kohde, jolloin kiinnostus suuntautuu muistelun rakenteisiin, keinoihin ja itse kerrontaan. Se voi myös olla tutkimuksen lähde, jolloin muistitiedon tehtävänä on tuoda esiin kertojien näkemyksiä menneestä.

Akateemisessa tutkimuksessa muistitiedon luotettavuuden takeena on pidetty muistojen omakohtaisuutta. Kuten jo todettua, on muistojen henkilökohtaisen ja yksilöllisen aineksen erottaminen toisistaan kuitenkin varsin ongelmallista. Muistitietotutkimuksessa huomio ei ole tietojen tarkassa ja yksityiskohtaisessa paikkansapitävydessä vaan mielenkiintoisempaa on se, *miten* ja *mitä* ihmiset muistavat. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö muistitieto-

tutkimus pyrki totuuden tavoittamiseen. Kun muistitiedon ajatellaan kertovan enemmän tapahtuman merkityksestä kuin itse tapahtumasta, sen totuudellisuus ja luotettavuus menneisyyttä koskevan tiedon lähteenä tulee ymmärrettävämmäksi. Muistitieto käsitetäänkin luonteeltaan konstruktiviseksi, osista ja ajallisista kerrostumista rakentuvaksi tiedoksi. Muistitieto kertoo menneen lisäksi itse kerrontahetkestä, sillä muistellessaan kertoja antaa merkityksen menneille tapahtumille aina nykyisyydestä käsin. Kuten italialainen muistitiedon ja kirjallisuudentutkija Alessandro Portelli kirjoittaa, muistamastaan kertoessaan ihmiset eivät kerro vain siitä, mitä he tekivät vaan myös siitä, mitä he uskoivat tekevänsä ja jälkikäteen tulkitsevat tehneensä. Se, mihin ihmiset uskovat on yhtä lailla historiallinen fakta kuin sekin, mitä ”todella” tapahtui.

3. Muistelu ja vanhustyö

*”... mitä me olemme, mitä itsekukin meistä on ellei kokemusten, tietojen, luetun, kuvitel-
mien yhdistelmä? Jokainen elämä on ensyklopedia, kirjasto, esineluettelo, tyylien näyteva-
rasto, jossa kaikki voidaan jatkuvasti sekoittaa ja järjestää uudelleen kaikilla mahdollisilla
tavoilla.”⁴*

Etnologisesta näkökulmasta muistelun tarkoituksena on kerätä ja tallentaa tietoa menneestä ajasta, tapahtumista ja kokemuksista. Vanhustyön perspektiivistä muistelutyön tavoitteena on sen sijaan palvella muistelijan tarpeita ja hänen hyvinvointiaan tutkimuksellisten tavoitteiden jäädessä taka-alalle. Asiakaslähtöisestä näkökulmasta muistelu on luovaa toimintaa, jonka avulla laajempaan historian tapahtumaketjuun elämäntarinansa sijoittava muistelija voi selkiinnyttää kuvaa itsestään ja nähdä elämänsä uudessa valossa. Oman, pienen elämäntarinansa kertominen ja nivominen osaksi historiallisia tapahtumia voi tuntua juhlalliselta ja haastavalta, mutta parhaassa tapauksessa se voi antaa vastauksia kysymyksiin elämän merkityksestä ja omasta paikasta maailmassa. Kun muistelulle varataan esimerkiksi haastattelujen avulla erityinen aikansa ja paikkansa, eivät muistot ja elämäntarinat huku arkipuheen keskellä vaan saavat arvoisensa kohtelun. Samalla saadaan tallennetuksi historiallisesti arvokasta muistitietoa museoiden ja tutkijoiden käyttöön.

Muisteluun ei kuitenkaan olla aina suhtauduttu vanhustyössä yhtä positiivisesti kun tänä päivänä. Aikaisemmin muistelu nähtiin henkisenä rappeutumisenä ja höperrytenä, eikä vanhuksia haluttu rohkaista menneeseen suuntautuvaan ajatteluun. Päinvastoin, menneisiin uppoutumisen sijaan vanhusten huomio pyrittiin kiinnittämään johonkin tässä hetkessä tapahtuvaan toimintaan kuten käsitöihin tai taideharrastuksiin. Käännös suhtautumisessa muistelutyöhön tapahtui 1960-luvulla, kun amerikkalainen psykiatri ja gerontologi Robert N. Butler ”huomasi”, että muistelun on luonnollinen ja universaali mentaalinen prosessi. Butlerin tuotua esiin muistelun psyykkiseen hyvinvointiin liittyvät tekijät annettiin vanhuksille lupa muistella ja heitä jopa rohkaistiin elämäntarinoidensa kerrontaan.

Muistelua on käytetty 1960-luvulta lähtien vanhustyön välineenä ja sitä on myös tutkittu ahkerasti niin eri tieteiden kuin hoitotyönkin aloilla. Innostuksen myötä muistelua alettiin pitää

⁴ Italo Calvino 1995

vanhuuteen kuuluvana ominaisuutena ja oletuksena oli, että jokaisella vanhuksella on elämästään tarina kerrottavanaan. Kuten muun muassa psykologi Marja Saarenheimo vanhusten kerrota käsittelevässä tutkimuksessaan toteaa, eivät vanhukset kuitenkaan vastoin yleisiä oletuksia ole aina innokkaita kertomaan muistoistaan ja elämästään. Muistoista ei haluta kertoa liian paljon eikä niitä kerrota ollenkaan, jos kertoja epäilee, että hänen muistojensa merkitys tai paikkansapitävyys kyseenalaistetaan. Menneisyyden muistelemisen ja tapahtumien kertominen kaunistelematta ei ole aina helppoa ja mieluisaa, eikä sitä edes välttämättä haluttaisi tehdä. Oman elämän hahmottaminen tarinana ei myöskään ole kaikille helppoa, eikä elämän varrella sattuneita kokemuksia nähdä itsestään selvästi kertomisen ja analysoimisen arvoisina.

Analysointi ja merkityksen antaminen menneisyydessä koetuille asioille ei välttämättä ole luontevaa kaikille vanhempien sukupolvien ihmisille, joille nykyään niin muodikas ja arkinen "itsereflektio" ja omien tuntemusten erittely on vieraampaa puuhaa kuin nuoremmille sukupolville. Saarenheimo myös huomauttaa, etteivät vanhukset itse pidä muistelutyötä terapeutisena tapana vaikuttaa psyykkiseen tilaansa, vaan pikemminkin muistelu nähdään keinona vakuuttua itse ja vakuuttaa muut oman eletyn elämän arvosta. Huomionarvoista siis on, että vaikka epäilemättä myös oman elämän arvon huomaaminen on terapeutista, eivät vanhukset välttämättä itse — hoitohenkilökunnan ja tutkijoiden käsityksistä poiketen — miellä muistelua terapiaksi.

Elämäntarina identiteetin rakentajana

Muistelun avulla tuotettu, yhtenäiseksi koettu elämäntarina nähdään usein yksilöllisen identiteetin kannalta tärkeänä, koossapitävänä tekijänä. Kysymykset kuten "kuka olen?" ja "mistä tulen?" ovat keskeisiä menneisyyden ja identiteetin hahmottamisen välineitä. Elämäntarinat määritellään kertomuksiksi, jotka kertovat kertojasta itsestään tai hänelle merkittävästä tapahtumasta, ja ne joko tukevat tai kiistävät kertojan käsityksiä omasta itsestään, elämästään tai ympäröivästä maailmasta. Elämäntarinaa voidaan katsoa kuuluvan paitsi kaikki ne tarinat, joita me itse itsestämme kerromme, myös ne tarinat, joita olemme elämämme aikana kuulleet muiden meistä kertovan. Kerronnantutkija Charlotte Linde on verrannut elämäntarinaa osuvasti mehiläisparveen. Parvesta voi irtautua yksittäisiä mehiläisiä ja siihen voi liittyä uusia nii-

den tilalle, mutta silti parvi säilyy melko selvärajaisena ja yhtenäisenä. Tarpeeksi pitkän ajan kuluessa kaikki parven mehiläiset ovat voineet vaihtua, mutta silti parvi on käsitettävissä samaksi parveksi. Samoin ihminen voi kertoa elämänsä eri vaiheissa itsestään – tai muut kertovat hänestä – hyvinkin erilaisia tarinoita ja kuvauksia, joita ei edes välttämättä tunnista samasta ihmisestä kertoviksi. Siitä huolimatta tarinat käsitetään kuvauksiksi ihmisestä, jolla on yhtenäisen ja pysyvän identiteetti.

Sitomalla menneisyys juonellisen tarinan muotoon elämäntarinan kerronta tarjoaa mahdollisuuden hahmottaa eletty elämä ja sen varrella sattuneet hajanaiset tapahtumat koherenttina kokonaisuutena. Elämäntarinan kertomisen voidaan ajatella auttavan ihmistä hyväksymään oma eletty elämänsä. Muistelukerronnassa elämää ei kuitenkaan ainoastaan joko hyväksytä tai hylätä, vaan sille myös annetaan merkityksiä tästä hetkestä käsin. Esimerkiksi haastateltavan lapsuudessaan kokema koulukiusaaminen saattoi olla aikoinaan hyvinkin traumaattinen kokemus. Kerrottaessa tapahtuneesta vuosikymmeniä myöhemmin haastateltava voi kuitenkin merkityksellistää ikävät kokemukset elämässä selviytymään oppimisen kannalta ensiarvoisen tärkeiksi.

Yhtäältä elämäntarinan muodostavat muistot ovat yksilön historiaan kuuluvia asioita, ollutta ja mennyttä, johon ei enää voi vaikuttaa. Toisaalta muistot tulevat kuitenkin voimakkaasti osaksi nykyisyyttä ja kerrontahetkeä, sillä vaikka menneet ovat menneitä, koetaan niiden herättämät tunteet ja ajatukset konkreettisesti tässä hetkessä. Menneisyyttä ja omaa toimintaa selitetään nykypäivän perspektiivistä elämää nähneen ja mahdollisesti viisastuneen ihmisen kokemuksella. Haastateltava voi esimerkiksi pahoitella sitä, että meni nuorena ja hölmönä naimisiin painostuksen alaisena tietäen, ettei puoliso ole hänelle sopiva. Tämän päivän näkökulmasta, kokeneena ja vahvempana hän ei muiden painostukseen taipuisi vaan pitäisi oman päänsä. Vuosikymmenien takainen huono päätös saattaa edelleen kaihtaa ja nostaa pintaan katkeruuden tunteita kerrontahetkelläkin.

Vanhukset voivat muistella menneitä itsekseen, ja muistot voivat nousta mieleen yrittämättäkin. Kuitenkin, jos muistoistaan kertoo jollekin toiselle, joutuu tapahtumia ja kokemuksia, niiden syitä ja merkityksiä väistämättä selvittämään myös kuulijalle. Kuulijalle selvitystä tehdessään asiat voivat selkiytyä itsellekin, ja ennen mitättömiltä vaikuttaneet tai ikävät muistot saattavat näyttäytyä uudesta näkökulmasta. Kuulijaa varten ääneen muistellessa muistelija tulee

usein analysoineeksi elämäänsä ja antaneeksi sille uusia merkityksiä. Juuri tämä on muistelun terapeuttisuutta: menneiden tapahtumien ja kokemusten merkityksellistäminen nykypäivän näkökulmasta.

Haastateltavan hyvinvointiin pyrkivän tavoitteen kannalta kuunteleminen on muistahaastattelussa ensiarvoisen tärkeää. Se, että kuuntelee ja osoittaa mielenkiintoa ja ymmärrystä kertojan elämäntarinaa kohtaan on juuri sitä terapiaa, mitä haastattelijana voi toiselle tarjota. Elämänsä selvittäminen ja valintojensa perusteleminen kuulijalle selkiyttää menneisyyttä usein kertojalle itselleenkin, jolloin kertoja parhaassa tapauksessa oivaltaa eletyn elämänsä arvon. Elämää kokenut ja elämästä oppinut vanhus saattaa muistellessa kommentoida kokemattoman ja tietämättömän nuoren minänsä tekoja – puhuu itsestään menneessä kuin toisesta henkilöstä. Juuri tämä kyky erottaa nykyinen ja mennyt minä toisistaan on tärkeää hyväksyttäessä menneet tapahtumat ja valinnat osana elämäntarinaa. Marja Saarenheimo kirjoittaakin muistamisen olevan ”tilannesidonnaista sosiaalista toimintaa, jossa tuotetaan, ylläpidetään, puolustetaan, kyseenalaistetaan tai kumotaan erilaisia versioita menneisyyden tapahtumista”.

Muistelu kerrontana

Elämäkerrallinen muistelu ja elämäntarinan kertominen on usein tarinamuotoista kerrontaa. Kertomus onkin ihmiselle tyypillinen tapa tuottaa merkityksiä ja tehdä maailmaa ymmärrettäväksi niin itselle kuin kuulijalleen. Raamatun luomiskertomus ja Kalevalan maailmansynty ovat hyviä esimerkkejä siitä, miten ihminen selittää maailmaa ja sen syntyä juuri tarinan muodossa. Myös yksilön elämä käsitetään usein tarinana, jonka päähenkilö on kertoja itse.

Hyvässä tarinassa on tunnetusti alku, keskikohta ja loppu, mutta elämäntarina ei aina tätä kaavaa noudata. Elämäntarina, varsinkin suullisessa muodossa esitetty, ei välttämättä ole rakenteeltaan hyvä ja selkeä kertomus. Päinvastoin se voi sisältää hyppäyksiä ja katkoksia, joiden jälkeen tarina ei jatkukaan vaan voi alkaa uutena. Toisin sanoen esimerkiksi haastattelussa kerrottu elämäntarina onkin useiden tarinoiden kokonaisuus. Elämän varrella sattuneet tapahtumat ja koetut kokemukset eivät itsestään asetu selkeäjuonisen tarinan muotoon, vaan tarina täytyy luoda itse. Tästä johtuen haastateltaville ei pidäkään asettaa kohtuuttomia paineita ja odotuksia hyvistä tarinoista vaan täytyy jättää avoimeksi mahdollisuus, ettei koherenttia tari-

naa löydykään, eikä haastateltava ole sellaista halukas kokoamaan. Vaikka jokainen elämäntarina on ainutlaatuinen ja autenttinen, on sen rakenne kulttuurisesti määrittynyt. Lapsuudesta, nuoruudesta, aikuisuudesta ja vanhuudesta muodostuu ajallisesti järjestyksessä etenevä kertomus, vaikka muistelu alkaisikin vanhuudesta.

Muistelukerronta ei ole jotain, mitä vanhukset harrastaisivat luonnostaan ja itsestään, vaan muistelu syntyy tiettyjen sosiaalisten tilanteiden välityksellä. Kertoessaan muistoista ihmiset antavat tapahtumille merkityksiä nykyhetkestä käsin. Itse tapahtumahetkellä merkityksiä ei välttämättä annettu tai ainakaan ne eivät olleet samoja kuin kertomahetkellä kaikkien siihenastisten kokemusten valossa annetut merkitykset. Elämästään kertoessaan ihmiset kehittävätkin menneessä tapahtuneelle psykologisesti, sosiaalisesti ja moraalisesti hyväksyttäviä perusteluita sekä oikeutusta valinnoilleen. Esimerkiksi haastateltava voi perustella ja selittää korkeilla elintarvikkeiden hinnoilla sitä, miksi meni aikoinaan töihin, vaikka hänellä oli pieniä lapsia kasvatettavanaan.

Elämäntarinan kerronnassa näkökulma tunteisiin ja tapahtumiin muuttuu ajan myötä ja kerrontatilanteesta riippuen. Se, mitä kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta eri tilanteissa, riippuu kertojan tunteista, tarpeista, kuulijasta ja kerrontapaikasta. Tästä johtuen *Muistatko?* -hankkeessa vanhuksia olisikin suositeltavaa haastatella ainakin kahdesti: yksin ja ryhmässä. Yksilöhaastattelussa haastateltava saattaa kertoa hyvinkin toisenlaisia asioita itsestään kuin ryhmän läsnä ollessa. Ryhmän tuki ja toisten kertomukset saattavat puolestaan tuoda mieleen muistoja, jotka yksilöhaastattelussa jäivät kertomatta. Joka tapauksessa kaksi tilaisuutta muistojen jakamiseen on suositeltavaa. Haastateltavalle voi esimerkiksi olla hyvinkin turhauttavaa, ellei hän pääse kertomaan ensimmäisen haastattelukerran jälkeen mieleen nousseita, tärkeäksi koettuja muistoja, jotka jännityksen tai muun seikan takia jäivät kertomatta.

Muisteluhaastattelu vanhustyössä: roolit ja etiikka

Sekä haastattelijalla että haastateltavalla on *Muistatko?* -hankkeessa kaksoisrooli: haastattelijahoitaja ja haastateltava-asiakas. Haastattelutilanteessa haastattelijahoitajan on yritettävä päästä eroon ammatillisesta auktoriteetti- ja asiantuntija-asemastaan. Haastateltavat ovat haastatteluaiheen – oman elämänsä – asiantuntijoita, ja osa projektin terapeutista luonnetta

onkin saada haastateltaville tuntemus siitä, että he itse kykenevät muodostamaan mielekkään kokonaisuuden menneisyydestään. Myös se, että muistaa, osaa antaa muistamalleen merkityksiä ja sanallistaa historiansa tarinaksi, voi olla jo monelle sinällään voimauttava kokemus monelle. Vaikka hoitotyössä hoitaja voi olla auktoriteettiasemassa ja kompetentti ohjeistamaan asiakastaan, on hoitaja haastattelutilanteessa pääasiassa kuunteluoppilaan asemassa. Haastattelutilanteessa haastateltavalle on hyvä antaa valta-asemassa hänen kertoessaan elämästään uteliaalle ja kuulemisenhaluiselle haastattelijahoitajalleen.

Hoitaja-haastattelijä kuitenkin ohjaa ja johdattaa haastattelua haluamaansa suuntaan yrittäen pitäen haastattelun ennalta sovitussa aihepiirissä. Tämän hän tietenkin pyrkii tekemään niin hienotunteisesti, että haastateltavalla säilyy tunne tilanteen ja tarinan hallinnasta. Muisteluhaastattelussa haastattelijan tehtävänä on myös antaa virkkeitä kysymysten avulla ja rohkaista haastateltavaa muistelemaan ja arvioimaan kokemuksiaan. Haastattelijä pyrkii niin ikään saamaan haastateltavan kertomaan niistäkin elämän keskeisistä asioista, joista on aiemmin vaiettu tai joita on pidetty niin itsestään selvänä, ettei niistä omasta aloitteesta, ilman kannustusta puhuttaisi. Tämän haastattelijä kuitenkin tekee tahdikkaasti haastattelijan yksityisyyttä ja arvokkuutta kunnioittaen. Kannattaa myös pitää mielessä, että haastateltavilla voi olla elämiensä varrella sellaisia tapahtumia ja ajanjaksoja, joista he eivät halua puhua. Esimerkiksi väkivaltaisen tai alkoholisoituneen puolison kanssa vietetyt avioliittovuodet voivat olla tällainen vaihe. Haastattelijan ei siis kannata hämmentyä, jos kertojalla on elämäntarinassaan vuosikymmenen tai parin katkos. Väliin jätetystä ajanjaksosta voi kysyä, mutta haastateltavalle on viestitettävä, että on sallittua myös olla kertomatta. Haastattelijä ei voi ennalta tietää, mitkä asiat haastateltavalle ovat vaikeita käsitellä. Omien oletusten perusteella ei kannata ryhtyä liian sensitiiviseksi, sillä tuolloin haastattelu voi jäädä kovin pintapuoliseksi. Kysyä kannattaa aina – haastateltavan tehtäväksi jää päättää vastaako hän vai ei.

Haastattelijahoitajan tärkein ja haastavin tehtävä on kuunnella ja etenkin osoittaa kuuntelevansa, sillä terapeuttisuutta tavoittelevan muisteluhaastattelun tarkoituksena on saada haastateltavat tuntemaan itsensä ja kertomuksensa merkitykselliseksi ja kuuntelemisen arvoiseksi. Myös haastatteluteknisesti kuunteluun keskittyminen on ensiarvoisen tärkeää varsinkin kerrottavissa elämäkertahaastattelussa, jossa kysymykset eivät ole tarkkaan kaikille samanlaisiksi muotoiltuja. Kuuntelun voisi sanoa olevan jopa kysymistä tärkeämpää, sillä seuraava ky-

symys riippuu useimmiten edellisestä vastauksesta. Kuvitella saattaa, ettei haastateltava moti-voidu kertomaan elämästään, jos hän huomaa haastattelijan ajatusten harhailevan jossain ai-
van muualla, vaikka haastattelija ei olisikaan huono kuuntelija tahallaan vaan ainoastaan jänni-tyksensä vuoksi. Haastattelijan uskottava pyyntö kuulla haastateltavan elämäntarina, kyky kuunnella ja osoittaa olevansa kiinnostunut ovat jo melko varmat onnistumisen takeet muisti-
tiedon tallentamiseen ja terapeuttisyyteen tähtäävälle haastattelulle.

Muistatko? -hankkeen haastatteluissa samoin kuin muissakin tutkimushaastatteluissa pätevät vaitiolovelvollisuuden ja yksityisyyden kunnioittamisen säännöt. Haastattelijan saamat tiedot ovat ehdottoman luottamuksellisia eikä hän saa kertoa haastattelussa saamistaan tiedoista kolmansille osapuolille, ei edes muulle hoitohenkilökunnalle. Haastatteluja tehtäessä hoitaja tai hoitajaopiskelija on myös tutkimushaastattelijan roolissa, jolloin häntä sitovat tutkimuseet-tiset normit. Vaitiolovelvollisuuden rikkominen on sekä tutkimuseettisesti kyseenalaista että lainvastaista (esim. henkilötietolain 14 §:n 3. kohta ja julkisuuslain 24. §:n 16 momentti.) Haas-tattelussa jaetut tiedot eivät saa vaikuttaa haastateltavan asemaan tai hänen saamaansa koh-teluun hoitotyössä. Jos haastattelija saa tietoonsa haastateltavasta jotain sellaista, joka kuului-si haastattelijan mielestä esimerkiksi lääkärin, psykologin tai poliisin tietoon, ei hän saa tietoja heillekään välittää. Tällaisissa tilanteissa haastattelija voi vain kehottaa haastateltavaa itse ot-tamaan yhteyttä viranomaiseen tai muuhun asiantuntijatahoon. Ainoan poikkeuksen vaitiolo-velvollisuuteen tekee velvollisuus ilmoittaa tekeillä olevasta törkeästä rikoksesta (rikoslaki 1998/563 15. luvun 10 §), joka vielä voitaisiin estää.

Vaitiolovelvollisuuden lisäksi tutkimuseettiset säännöt velvoittavat haastattelijan antamaan haastateltavalle mahdollisuuden keskeyttää haastattelu ja kieltää tallenteen luovuttaminen eteenpäin missä tahansa haastattelun vaiheessa. Tällaiset vetäytymistilanteet pyritään kuiten-kin välttämään kertomalla hankkeesta ja sen tavoitteista haastateltavalle useaan otteeseen hyvissä ajoin etukäteen ja vielä haastattelun yhteydessä aineistonkäyttösopimusta täytettäes-sä. Haastateltaville sekä mahdollisesti heidän omaisilleen tiedottaminen haastattelusta ja sen tarkoituksista rehellisesti ja avoimesti kuuluu niin ikään tutkimuseettisten sääntöjen piiriin.

Haastateltavan täytyy tietää olevansa haastateltavana omasta tahdostaan ilman haastattelijan tai kenenkään muun painostusta. Vaikka haastattelun tavoitteena on saada haasteltava tarvit-taessa muistelemaan vaikeitakin kokemuksia, ei haastattelun henkinen kuormitus saa käydä

liian raskaaksi. Haastattelun tavoitteina muistitiedon keruu ja terapeutisuus ovat tasan arvoiset, joten tiedon hankinta ja uteliaisuus eivät saa ajaa haastateltavan hyvinvoinnin edelle. Haastattelija on haastattelutilanteessa vastuussa haastateltavan hyvinvoinnista ja miellyttävän, rohkaisevan sekä ymmärtävän ilmapiirin luomisesta. Haastattelijalla onkin oikeus ja velvollisuus keskeyttää haastattelu, jos se hänen mielestään käy haastateltavalle henkisesti liian raskaaksi. Tällainen tilanne voi tulla eteen, jos haastattelu palauttaa kertojan mieleen menneisyydessä käsittelemättä jääneitä traumaattisia kokemuksia kuten esimerkiksi läheisen kuoleman tai tapaturman, jonka aiheutumisesta haastateltava kokee syyllisyyttä. Traumaattisten muistojen noustessa pintaan aiheuttaen haastateltavalle vakavaa ahdistusta tulee haastateltavan keskeyttää haastattelu ja ehdottaa haastateltavalle yhteydenottoa lääkärin tai psykologiin. Haastattelun terapeuttisesta tavoitteesta huolimatta haastattelijan tulee muistaa, ettei hän itse ole terapeutti, ellei ole saanut tuon alan pätevää ja laillista koulutusta. Haastateltavaksi ei myöskään kannata valita vakavista psyykkisistä ongelmista kärsiviä vanhuksia.

Itku ja nauru ovat kuitenkin luonnollinen osa haastatteluja, joissa käsitellään henkilökohtaisia elämäkokemuksia. Haastateltavan tunteenpurkauksia ei tule säikähtää, vaan eläytyminen kertojan tunteisiin on sallittua ja jopa suotavaa myös haastattelijalle. Hymy ja kyyneleet ovat osoitus kyvystä tuntea empatiaa, eikä niitä tarvitse peitellä. Haastattelu voidaan suurimpien tunteenpurkausten ajaksi keskeyttää ja aloittaa uudelleen, kun se sekä haastattelijalle että haastateltavalle sopii.

Haastattelu on kaiken kaikkiaan haastavaa, vaativaa ja väsyttävääkin työtä, mutta onnistuessaan se on molemmille osapuolille antoisa ja rikastuttava kokemus. Lisää haastattelun vuorovaikutuksellisesta luonteesta löytyy seuraavasta luvusta.

4. Tutkimushaastattelu

Haastattelu ei yleensä ole sen vaikeampi sosiaalinen vuorovaikutustilanne kuin mikään mukaan kahden (tai useamman) henkilön keskustelun merkeissä tapahtuva kohtaaminen. Tutkimushaastattelu rakentuu samoilla keinoilla ja samoihin yhteisiin oletuksiin nojautuen kuin muutkin kasvokkaiset vuorovaikutustilanteet: kysymyksiä kysytään, niihin vastataan, ymmärrystä ja kiinnostusta osoitetaan elein, ilmein ja sanoin. Jokainen haastattelu on erilainen.

Haastattelun ero tavalliseen arkikeskusteluun liittyy kuitenkin sen suunnitelmallisuuteen ja tavoitteellisuuteen: tutkimushaastattelun tarkoituksena on saada informaatiota haastateltavalta valittua aihetta koskien ja ennalta suunnitellun toiminnan mukaisesti. Tutkimushaastattelun erottaa arkikeskustelusta myös erityinen roolijako. Haastattelija on tietämätön ja hän tekee aloitteen haastatteluun tietoa saadakseen. Haastateltava puolestaan on tiedon haltija ja asiantuntija. Tutkimushaastattelu on nimensä mukaisesti myös osa tutkimusta. Sen avulla kerätään aineistoa tutkimusta varten joko tutkimuksen varsinaiseksi kohteeksi tai lähdeaineistoksi. Tutkimuksellisista tarpeista johtuen haastattelut taltioidaan, mutta nauhurin ja mikrofonin läsnäolon ei ole tarkoitus jäykistää tilannetta, vaan kysymyksessä on edelleen kahden (tai useamman) ihmisen vuorovaikutuksellinen kohtaaminen.

Haastattelun vuorovaikutuksellisuus

Vuorovaikutuksellisuus haastattelutilanteessa tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että haastattelija ja haastateltava toimivat suhteessa toisiinsa ja kaikki haastatteluaineisto on tämän yhteisen toiminnan tulosta. Haastattelijan rooli haastatteluaineiston synnyssä on yhtä merkittävä kuin haastateltavan. Se, mitä haastateltava kertoo, riippuu siitä, miten (ja mitkä) kysymykset hänelle esitetään ja miten hänen vastauspuheenvuoroonsa reagoidaan. Seuraava lainaus erään tutkimushaastattelun⁵ litteraatiosta (puheen kirjoitetusta muodosta) havainnollistaa mainiosti haastattelijan kommenttien merkitystä. Ensimmäinen litteraatio haastateltavan puheesta on kirjattu yhdeksi virkkeeksi ilman haastattelijan välikommentteja:

⁵ Lainaus on peräisin Johanna Ruusuvooren ja Liisa Tiittulan (2005) artikkelista ”Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus”

1)

Haastattelija: Tulitteko te välittömästi kauppiaaksi tähän vai oliko tässä joku?

Vastaaja: Ei, olin jo osuuskaupan aikana tässä (myymälän)hoitajana ja minä ostin tämän kaupan sitten.

Toisessa, samasta haastattelupätkästä kirjoitetussa litteraatioversiossa merkittynä ovat myös haastattelijan kommentit, ääntelyt ja tauot (.):

2)

H: joo (.) tuota (.) tulitteko te välittömästi (.) sitten kauppiaaksi tähän. vai oliko tässä välissä joku

V: ei kun minähän olin jo osuuskaupan aikana (.) tässä

H: myymälänhoitajana

V: hoitajana juu

H: ahaa

V: minä ostin tämän koko (.)

H: kyllä (.) kyllä

V: liikkeen s (.) koko (.)

H: kyllä

V: kaupan sitte.

Jälkimmäinen, tarkempi litteraatio paljastaa kuinka paljon haastattelija auttaa haastateltavaa sanomansa muotoilemisessa kannustaen häntä jatkamaan. Tässä ei ole mitään poikkeuksellista tai väärää ja esimerkin tarkoituksena onkin osoittaa kuinka haastattelu perinteisen kysymys-vastaus-kysymys –rakenteestaan huolimatta sisältää paljon muutakin, tavanomaiselle keskustelulle ominaisia vuorovaikutuksen ilmaisuja. Haastateltavan vastaus ei siten ole yhden ihmisen itsenäinen tuotos vaan se muotoutuu haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutuksen tulokseksi. Haastattelijan osallistuminen vuorovaikutukseen on ehto haastattelutilanteen molempuoliselle viihtyvyydelle ja onnistumiselle erityisesti silloin, kun haastattelulla on tiedon hankinnan lisäksi terapeuttisia tavoitteita.

Vuorovaikutuksen ei kuitenkaan tarvitse ilmetä haastattelijan taholta sanallisena ilmaisuna. Minimipalautteen eli ynähdysten ("hmmm", "ää") ja muiden pikkusanojen ("nii", "joo", "juu")

lisäksi empatiaa ja ymmärrystä voi ilmaista non-verbaalisin elein. Hymy, nyökkäys tai kulmakarvojen kohotus ovat toimivia keinoja osoittaa kuuntelevansa ja olevansa kiinnostunut siitä, mitä haastateltava sanoo. Elein ja ilmein haastateltavan tarinaan ja tunteisiin eläytymisen tarkoituksena on rohkaista haastateltavaa jatkamaan puhettaan. Vaikka haastattelijan rooli on haastattelun onnistumisen kannalta tärkeä, tulisi haastateltavan olla haastattelun pääosassa ja huomion keskipisteessä. Haastattelijan tulisikin olla tietoinen antamansa minimipalautteen määrästä ja kyetä kontrolloimaan sitä niin, ettei haastateltavalle synny vaikutelmaa, että haastattelija puhuu hänen päälleen tai yrittää vaientaa hänet. Haastattelijan kommenttien tarkoituksenmukainen kurissapito on tärkeää myös haastattelun puhtaaksikirjoittajan (litteroijan) ja haastatteluaineistoa käyttävän tutkijan kannalta: tutkimushaastattelun tarkoituksena kun on saada tietoa haastateltavan – eikä haastattelijan – näkemyksistä ja kokemuksista.

Haastattelun aloitus

Aivan haastattelun aluksi haastattelija esittelee itsensä ja hankkeen tavoitteet haastateltavalle. Ennen nauhurin käynnistämistä, jutun alkuun pääsemiseksi, haastattelija kysyy perustietolomakkeen tiedot haastateltavalta. Muistitiedon tallentamisen kannalta on ensisijaisen tärkeää, että haastattelut saadaan taltioitua. Haastateltavat voivat arastella ajatusta oman puheen nauhoittamisesta, ja siksi haastattelijan onkin itse hyvä suhtautua tallentamiseen ja tallentamislaitteeseen arkisen luontevasti. Haastattelun tallentamisesta on toki sovittu haastateltavan kanssa jo haastattelulupaa pyydettyä, mutta haastattelutilanteessa siitä on kuitenkin vielä hyvä muistuttaa. Muistuttaminen kannattaa kuitenkin tehdä kuin ohimennen, vaikkapa asetellessa johtoa pistokkeeseen ja laitettaessa nauhuria sopivaan paikkaan pöydälle. Haastattelijan kannattaa sanella nauhalle perustiedot (haastateltavan nimi, haastattelu-aika ja -paikka, sekä haastattelijan nimi) ennen haastateltavan tapaamista, sillä tietojen saneleminen nauhalle haastateltavan kuullen voi virallistaa ja jäykistää tunnelmaa.

Useimmiten haastateltavat suhtautuvat nauhoittamiseen suopeasti, mutta jos vastustelua ilmenee, kannattaa haastateltavaa muistuttaa haastattelun taltioimisen olevan tärkeää museon kannalta. Haastateltavalla on kuitenkin aina oikeus kieltäytyä haastattelusta ja sen tallentami-

sesta, sillä kuten jo sanottua, haastattelu ei voi täyttää terapeuttisia vaatimuksiaan, jos haastateltava kokee olevansa pakotettu tai painostuksen alainen.

Usein nauhoituksen tai haastattelun suoranaisten vastustamisen sijaan haastateltavat saattavat sekä ujostella että vähätellä itsensä ja puheidensa tärkeyttä. Monilla tämä on vieraan haastattelutilanteen alkuun liittyvää hermostunutta ”small talkia” ja seurausta itseen kohdistuvan huomion aiheuttamasta hämmennyksen tunteesta. Näitä vähättelypuheita ei pidä ottaa liian vakavasti ja ne voi kuitata muistuttamalla haastattelun tarkoituksista – tavallisen ihmisen elämäntarinan ja työkokemusten taltioimisesta museota varten – ja ilmaista itsekin olevansa kiinnostunut kuulemaan mitä haastateltavalla on elämänsä varrelta kerrottavanaan. Nauhurin käyttöä voi lisäksi perustella haastattelijan hataralla muistilla. Ujostelusta huolimatta useimmat ihmiset osallistuvat haastatteluun mielellään ja pitävät oman elämäntarinansa tallentamista jälkipolville kunnia-asiana.

Nauhuri kannattaa laittaa päälle mieluummin liian aikaisin, kuin liian myöhään. Ei ole vaarallista, jos nauhalle tallentuu ”ylimääräistä” jutustelua, mutta on ikävää jos jotain oleellista jää tallentumatta nauhurin kitsaan käyttämisen takia. Kaikessa jännityksessä ja alkutohinassa nauhurin käyttö myös helposti unohtuu kokonaan. Haastattelun aloittamista koskeva tärkein ohje kuuluukin: kytke nauhuri verkkovirtaan, aseta se haastateltavan äänen kuulumisen kannalta hyvään paikkaan ja aloita nauhoitus niin pian kuin mahdollista.

Haastatteluun tulee valita rauhallinen paikka, jossa haastateltava voi tuntea olonsa viihtyisäksi. Paikan tulisi olla myös sellainen, missä haastattelun osapuolet voivat istua kyllin lähellä toisiinsa toistensa kuulemisen ja vuorovaikutuksellisuuden varmistamiseksi. Myös pistorasian sijainti tulee huomioida paikkaa valittaessa, jotta tallentimen virtajohdon ylettyminen on taattu. Jotta puheen laadukas tallennus onnistuisi, haastatteluympäristössä tai sen lähetyvillä ei saisi olla mitään äänestä materiaalia tai toimintaa. Nariseva keinutuoli ei siis ole suositeltava istumapaikka, samoin kahvittelu kannattaa ajoittaa haastattelun alkuun tai loppuun niin, ettei kuppien ja lusikoiden kilinä peitä puheääntä. Liian ehdoton taustäänien eliminoimisen kanssa ei kuitenkaan kannata olla, sillä se voi saada tilanteen vaikuttamaan jäykältä ja viralliselta. Diginauhoittimet kyllä tallentavat puheen useimmiten herkästi ja luotettavasti. Tallentimen käyttöä kannattaa harjoitella etukäteen erilaisen taustahälyn vaikutusta äänenlaatuun kokeillen.

Kysyminen ja kuunteleminen

Haastattelun rakenne ja tarkat kysymykset ovat kirjattuina luvussa 5. Kysymystekniikassa kannattaa kuitenkin yleisenä ohjeena muistaa avointen kysymysten suosiminen ja suljettujen kysymysten välttäminen viimeiseen asti. Tämä tarkoittaa, että kysymykset tulisi esittää niin, että ne vaativat vastaukseen ainakin yhden haastateltavan itsenäisesti muodostaman kokonaisen virkkeen. Esimerkki avoimesta kysymyksestä on ”Millainen työpaikka XX oli?” Suljettu kysymysmalli puolestaan kuuluisi ”Oliko työpaikka XX viihtyisä?” Suljettuun kysymykseen haastateltava voi vastata yhdellä sanalla, ”kyllä” tai ”ei”, kun taas avoin kysymys vaatii pohtimaan, muistelemaan ja kuvailemaan kokonaisin virkkein.

Haastattelijan tulisi haastattelutilanteessa olla tarkkaavaisena ja kyetä muotoilemaan kysymyksiä ja niiden järjestystä tilanteen mukaan. Ensimmäisiä haastatteluja tehtäessä jännitys voi viedä kuuntelukyvyn ainakin osittain, mutta parempi olisi, jos haastattelija kysyisi kysymykset aina tilanteen mukaan eikä paperin listan sanelemassa järjestyksessä. Kysymysteemat tulisi olla haastattelijalle ennen haastattelutilannetta sen verran tuttuja, ettei tarvitse koko ajan luntata paperista ja hypistellä lappusta käsissään.

Kuten jo sanottua, on kuuntelu haastattelijan tärkein taito. Kuunteluun sisältyy myös kyky sieittää hiljaisuutta ja pitkiksikin venyviä miettimistaukoja. Odottaminen tuottaa usein parempia, pidempiä ja analyyttisempiä vastauksia kuin jatkuva lisäkysymysten laukomien ja vastausten lypsäminen. Eritoten muisteluhaastattelu vaatii aikaa antaa haastateltavan ajatella ja kaivella muistiaan rauhassa. Liian kiivas tahti ja haastattelijan malttamattomuus voivat luoda haastateltavalle tunteen kyvyttömyydestä muistaa, ja siksi haastattelijan tulisikin rauhallisuudellaan osoittaa, ettei kysymyksessä ole muistin tarkkuutta tai nopeutta mittaava muistitutkimus. Samasta syystä vuosilukujen ja muiden tarkkojen yksityiskohtien kyselemistä pitäisi välttää. Myös yksilölliset erot miettimiseen käytetyssä ajassa ja puheen tuottamisen rytmissä kannattaa ottaa huomioon. Jotkut haastateltavat alkavat vastata heti kysymyksen kuultuaan ja muistelevat samalla kun puhuvat. Toisille ominaisempaa voi olla hiljaa mielessään muisteleminen ja vastausten muotoileminen valmiiksi ennen puhumaan ryhtymistä. Molemmat tavat ovat yhtä hyviä, eikä haastattelijan tulisi kummastakaan hämmentyä. Muistelemisen ja puhumisen tapoja on yhtä monta kuin on haastateltaviakin.

Haastattelussa muistelun tukena voi käyttää valokuvia tai vanhoja esineitä. Haastateltavaa voi pyytää ottamaan mukaansa omia, henkilökohtaisia valokuviaan tai haastattelija voi vaihtoehtoisesti esittää museon kokoelmista hankittuja kuvia tai esineitä, mikäli ne tavalla tai toisella liittyvät haastateltavan menneisyyteen. Kuvat helpottavat tapahtumien sekä tilanteiden palauttamista mieleen ja niiden avulla haastateltava voi jopa muistaa asioita, jotka eivät muutoin kuuluisi aktiivisten muistojen piiriin. Valokuva tai esine on kuin todistekappale menneisyydestä ja sen avulla mieleen voi nousta unohdettujakin asioita hyvin elävinä.

Haastattelussa voidaan pitää taukoja haastateltavan ja haastattelijan tarpeiden mukaan. Tal-
lennus keskeytetään tauon ajaksi, mutta se täytyy muistaa käynnistää uudelleen haastattelun
jatkuessa.

Haastattelun päättyminen ja haastateltavan palkitseminen

Haastattelu loppuu, kun haastattelija on kysynyt kysymyksensä ja haastateltava saanut kertoa haluamansa. Haastattelun voi huomata lähestyvän loppuaan myös pitenevistä hiljaisuuksista ja lisääntyvistä hiljaisuutta täyttävistä ilmauksista ("juu-u", "joooh", "mmmm-m", "näin on" jne.) Haastattelijan kannattaa kuitenkin varmistua tilanteesta kysymällä, onko haastateltavalla vielä jotain mielessään tai onko jokin jäänyt askarruttamaan hänen mieltään. Haastateltavalle kannattaa myös mainita, että hän voi ainakin vielä ryhmähaastattelun yhteydessä kertoa myöhemmin mieleen tulevia asioita, ellei toista yksilöhaastattelua voida toteuttaa.

Vastavuoroisuus on terapeuttisuuteen tähtäävän haastattelun tärkeä piirre. Vastineeksi haastateltavan ajasta ja kertomuksesta haastattelija tarjoaa huomiotaan, empatiaansa ja elämäkokemuksen arvostamista. Haastateltavaa voi myös palkita haastattelun aikana ja sen jälkeen. Palkitseminen on sanallista ja se voi olla esimerkiksi haastattelijan kiitos siitä, että haastateltava suostui haastatteluun ja jaksoi kertoa niin paljon. Haastattelun keskellä haastattelija voi kehua haastateltavan tarkkaa muistia tai hauskaa tarinaa. Kehuissa on kuitenkin syytä välttää mielistelyä ja imartelua, sillä ne voivat saada haastateltavan tuntemaan olonsa vaivaantuneeksi. Palkkioksi ja jutun alkuun pääsemiseksi haastattelija voi myös tarjota haastateltavalle kahvit. Suoranainen lahjonta ei kuitenkaan ole tutkimuseettisten näkökohtien vuoksi sallittua.

Haastattelun jälkeen haastattelija täyttää perustietolomakkeen puuttuvat kohdat ja observatiopöytäkirjan. Tämä on syytä tehdä pikimmiten asioiden ollessa vielä tuoreena mielessä.

Vanhusten haastattelun erityispiirteitä

Vanhusten elämäntarinoissa haastattelija kohtaa itselleen tuntemattoman menneisyyden, joka voi olla kuin vieras kulttuuri: siinä on paljon tuttua, mutta monella tapaa se on hyvin erilainen kuin haastatteluhetken aikakausi. Haastattelijalla voi nykypäivän näkökulmasta ja omien kokemustensa valossa olla vaikeuksia ymmärtää haastateltavan tarinaa ja hänen menneisyydessä tekemiään ratkaisuja. Koska ajallista kuilua ei kuitenkaan ole mahdollista ylittää, haastattelijan tehtäväksi jää tiedostaa se ja jättää menneisyyttä koskeva arvostelu ja arviointi haastateltavan tehtäväksi. Vanhoja ihmisiä haastateltaessa on otettava huomioon, että heille itsereflektio ja omien tunteiden analysointi ei välttämättä ole tuttua puuhaa. Kysymykset kannattaakin esittää niin, että tällaista omien tunteiden ruotimista ei pyydetä suoraan eikä ainakaan heti haastattelun alkuun. Muutenkin kysymysten suhteen on parempi edetä konkreettisesta faktatiedosta pikkuhiljaa abstrakteihin tunnemaailman aiheisiin. Esimerkiksi alussa voidaan kysellä henkilö-tietoja ja perhettä tai muita jokapäiväiseen elämään liittyviä kysymyksiä, joihin haastateltavan voi varmasti olettaa osaavan vastata suoralta kädeltä ilman pohdiskeluja. Kun haastateltava on tottunut ja ”oppinut” vastaamaan – saanut itseluottamusta haastateltavana – voidaan siirtyä varsinaiseen elämäntarinan kertomispyyntöön.

Vanhusten haastattelussa on hyvä muistaa, etteivät nuoremman haastattelijan kiusallisina ja arkaluonteisina pitämät asiat ole välttämättä sellaisia vanhuksille. Sama täytyy pitää mielessä toisinkin päin: haastattelijan arkipäiväisinä pitämät aiheet voivat olla hyvinkin herkkiä haastateltavalle. Haastattelijan tehtävänä on antaa haastateltavan arvioida, mitkä aiheet ovat arkaluonteisia ja mitkä eivät. Esimerkiksi aviottomat lapset voivat olla haastateltavalle hauskan kaskun aihe täysin vastoin haastattelijan omia arvoja ja oletuksia. Haastattelijan ei kuitenkaan tule tuoda esiin omaa arvomaailmaansa, ellei haastateltava siitä varta vasten kysy. Haastattelija saa vastata haastateltavan kysymyksiin, mutta hänen tulisi kuitenkin pian ohjata haastattelu takaisin haastateltavan kokemuksiin ja käsiteltävään aiheeseen.

Vanhusten haastatteluihin liittyy myös usein ennakkoluulo siitä, etteivät vanhukset jaksa tai kykene kovin pitkiin haastatteluihin. Omat ja muidenkin tutkijoiden kokemukset ovat kuitenkin osoittaneet luulon perättömäksi: usein haastattelijaa väsyy ennen iäkstä haastateltavaansa. Haastateltavan korkea ikä ei myöskään automaattisesti tee haastattelusta hidasta ja vaikeaa, vaan vanhukset ovat yksilöitä siinä missä nuoremmatkin. Jotkut muistavat tarkemmin, toiset taas kertovat muistoistaan avoimemmin, toiset estyneemmin ja maltillisemmin. Vanhukset ovat kuitenkin usein hyviä haastateltavia siksi, että heillä on paljon vapaa-aikaa. Haastatteluis- sa ei näin ollen tarvitse kiirehtiä, ja monet kokevat arvokkaana tilaisuuden päästä kertomaan muistoistaan saadessaan oman elämäntarinansa tallennetuksi jälkipolville.

Haastattelu tilanteena voi olla vanhuksille vieras. Vanhus saattaakin kokea itsensä epävarmaksi haastateltavan roolissa. Toisaalta joidenkin tapauksessa pitkä ikä ja vankka elämäkokemus voi vaikuttaa niin, että haastattelijaa ei koeta kompetenttina tutkimushaastattelijana vaan opiskelijana, jota halutaan auttaa. Tällaisesta asetelmasta ei ole haittaa muutoin kuin silloin, jos haastateltava ei millään tahdo pysyä sovitussa aiheessa vaan ajattelee, että kaikenlainen jutustelu nauhurin pyöriessä riittää täyttämään haastattelijan tarpeet.

Pyydettyessä vanhuksia haastateltavaksi saattavat heidän omaisensa tarjoutua tulemaan mukaan haastatteluun. Läheisen läsnäolosta ei aina välttämättä ole haittaa, sillä joskus iäkäs haastateltava voi jopa toivoa tuttua henkilöä tuekseen vieraassa tilanteessa. Ongelmalliseksi kolmannen osapuolen läsnäolo käy silloin, kun hän ei anna itse haastateltavan puhua vaan vastaillee tämän puolesta, vaikka vanhus itse olisi täysin pätevä omista asioistaan kertomaan. Läheisen pyrkimyksenä voi olla suojella vanhusta liian vaikeilta kysymyksiltä tai taata tämän fyysinen jaksaminen oudossa tilanteessa. Joskus läheiset voivat mukanaolollaan yrittää varmistaa yhtäältä, että haastattelijaa saa relevanttia tietoa eikä ”mitä tahansa höpinöitä”, ja toisaalta hänen tavoitteenaan voi olla estää vanhusta puhumasta ohi suunsa liian arkaluontoisia asioita.

Muistatko? -hankkeessa tavoitteena on kuitenkin haastatella osallistuvia vanhuksia kahden kesken. Omaisille tulee tiedottaa hankkeesta ja erityisesti sen terapeuttisesta tavoitteesta, jonka kannalta on ensiarvoisen tärkeää, että haastateltavat saavat itse muodostaa ja kertoa oman elämäntarinansa. Omaisille tulee myös muistuttaa haastattelujen ehdottomasta luottamuksellisuudesta ja aineistonkäyttösopimuksen voi antaa heidänkin luettavakseen. Sopimuksen kuitenkin allekirjoittaa haastateltava itse, mikäli hän vain on oikeustoimikelpoinen.

Ryhmähaastattelu

Muistatko? -hankkeessa toteutetaan elämäkerrallisten yksilöhaastattelujen rinnalla ryhmässä toteutettavia muisteluhaastatteluja. Ryhmähaastattelut ovat melko vapaamuotoisia muistelu-tuokioita, joissa haastattelijan roolina on ennen kaikkea luoda mukava ja keskustelemaan roh-kaiseva ilmapiiri. Haastattelijalla ei varsinaisesti haastattele vaan pikemminkin virittelee keskus-telua, jakaa tarpeen tullen puheenvuoroja ja kannustaa kaikkia tasapuolisesti kertomaan ko-kemuksistaan. Haastattelijalla ei myöskään itse osallistu aiheesta käytävään keskusteluun vaan siirtää keskusteluvastuun ryhmälle. Myös ryhmähaastattelut taltioidaan. Haastattelijan tehtä-vänä on huolehtia nauhurin toimivuudesta ja sijoittamisesta sellaiseen paikkaan, mistä se ta-voittaa kaikkien ryhmäläisten äänet.

Ryhmähaastattelu voi olla sekä haastateltavalle että haastattelijalle kevyempi kuin yksilöhaas-tattelu, sillä ryhmässä onnistumispaineet eivät kohdistu yksilöön, vaan vastuu haastattelun su-jumisesta jakaantuu useammalle. Ryhmäläiset voivat myös saada toisiltaan tukea kerronnal-leen varsinkin silloin, jos haastattelu koskee ryhmän jäseniä yhdistävää aihetta. Ryhmähaas-tatteluissa palautteen anto jakautuu niin ikään kaikille ryhmän jäsenille haastattelijan kuitenkin varmistaessa, että jokainen tuntee tullessa kuulluksi ja ymmärretyksi.

Ryhmähaastattelu voi onnistuessaan olla osallistujilleen terapeutin ja voimaannuttava ko-kemus. Ryhmässä haastateltavat pääsevät jakamaan kokemuksiaan vertaistensa kanssa ja voi-vat saada osakseen ymmärrystä ja kokea yhteenkuuluvuuden tunnetta. Vastaavasti epäonnis-tunut ryhmähaastattelu on turhauttava kokemus kaikille osapuolille: jos ryhmän jäsenet eivät koe keskenään minkäänlaista yhteisyyttä tai sympatiaa saatikka mielenkiintoa toistensa koke-muksia kohtaan, on terapeutin tilanteesta kaukana. Samoin yhden tai useamman haasta-teltavan dominointi ja muiden ryhmäläisten puheenvuorojen vieni on omiaan turmelemaan yhteishaastattelun.

Onnistuneen ryhmähaastattelun edellytyksenä on se, että haastateltavilla on jotain yhteistä, joko menneisyydessä tai nykyisyydessä. Yhteiset kokemukset ovat parhaita muistelun virittäjiä.

Muistatko? -hankkeessa muisteluhaastatteluryhmät olisi hyvä muodostaa ammattiryhmien tai yhteisten työpaikkojen perusteella esimerkiksi maataloustyöntekijöiden muodostaessa oman ja sukkahtaan työntekijöiden oman ryhmänsä. Ammattialoittain jaetuissa ryhmissä muistelun

tukena voi käyttää kyseiseen työhön ja työpaikkaan liittyviä valokuvia tai esineitä. Konkreettiset, tutut esineet ja kuvat muistellusta aiheesta ja aikakaudesta ovat mitä parhaimpia muistojen mieleen kirvoittajia.

Ryhmää ohjaava haastattelija voi toimia myös emännän tai isännän roolissa ja tarjoilla ryhmän kokoontumisen aluksi tunnelmaa keventävät kahvit. Kahvittelun lomassa käytävä rupattelu on omiaan virittämään vuorovaikutusta ryhmän mahdollisesti keskenään tuntemattomien jäsenten välille. Haastattelijan tehtävänä on luoda viihtyisä, keskustelulle otollinen tunnelma, johdella keskustelu kahvirupattelusta sovittuun aiheeseen ja pitää se siinä. Haastattelija jakaa tarvittaessa puheenvuorot, hillitsee suulaimpia ja rohkaisee hiljaisimpiakin kertomaan kokemuksestaan.

Alussa voidaan sopia, ettei toisten puheenvuorojen päälle puhuta. Haastattelija voi ehdottaa, että jokainen kertoo asiansa vuorollaan ja ilmoittaa puheenvuoronsa päättymisestä esimerkiksi repliikillä ”olen sanottavani sanonut”. Ryhmässä joku todennäköisesti ottaa aktiivisemman, keskustelu hallitsevan roolin muutamien jäädessä enemmän taka-alalle. Tämä on luonnollista erilaisista yksilöistä koostuvan ryhmän dynamiikalle. Haastattelijan tulee kuitenkin jakaa huomionsa ja palautteensa tasaisesti kaikille ryhmäläisille. Hän ei saa tuoda esiin omia arvostuksiaan ja mielipiteitään suoraan tai asettua tukemaan jonkun ryhmän jäsenen mielipiteitä muita enemmän. Jokaisen kertomus on yhtä tärkeä ja kaikille tulee tarjota tilaisuus päästä sanomaan sanottavansa. Joskus tämä vaatii haastattelijalta aktiivista roolia kaikkien tasavertaisessa keskusteluttamisessa: vaiti istuvalta ryhmäläiseltäkin täytyy mielipidettä kysyä, mutta on hyväksyttävä myös se, ettei mielipidettä ole. Vaitiolovelvollisuuden ja yksityisyyden suojan vaatimukset pätevät myös ryhmähaastattelussa. Tämä on erityisen tärkeää muistaa, sillä haastattelutavat voivat esittää ryhmän edessä eri kokemuksia tai kertoa samoista kokemuksista eri tavalla kuin yksilöhaastattelussa. Vaitiolovelvoitettu haastattelija ei saa viitata ryhmän edessä kenenkään yksilöhaastatteluissa antamiin tietoihin.

Kysymykset ja keskustelunaiheet ryhmähaastatteluja varten löytyvät luvusta 5.

5. Haastattelun rakenne ja kysymykset

Elämäkerrallis-kerronnallinen haastattelutekniikka

Muistatko? -hankkeen yksilöhaastatteluissa käytetään niin sanottua yhden kysymyksen elämäkerrallis-kerronnallista haastattelutekniikkaa⁶. Tämä tekniikka poikkeaa totutusta kysymys-vastaus-kysymys -tekniikasta sillä sen tavoitteena on antaa haastateltaville tilaisuus muodostaa elämäntarinansa omista lähtökohdistaan käsin. Yhden kysymyksen haastattelu vaatii haastateltavalta enemmän oman elämän arviointi- ja analysointikykyä, mutta se myös antaa haastateltavalle tunteen siitä, että hän itse saa ja osaa muodostaa jatkuvan kertomuksen omasta elämästään, jonka paras asiantuntija hän itse on.

”Alkulämmittelykysymysten” jälkeen varsinainen haastattelu alkaa laajalla kertomuspyynnöllä, jossa haastattelija pyytää saada kuulla haastateltavan elämäntarinan. Ensimmäisen kysymyksen tarkoituksena on saada haastateltava omaehtoisesti muotoilemaan tarinansa, sen, mitä hän tahtoo kertoa, missä järjestyksessä ja mitä hän jättää kertomatta. Avoimen kertomuspyynnön tarkoituksena on aktivoida haastateltava muistelemaan ja merkityksellistämään elämäänsä. Ei ole suuremmin väliä, mitä haastateltava tässä vaiheessa kertoo, eikä haastattelijan tulisi elein tai sanoin viestittää mitä, hän haluaisi kuulla. Haastateltavalle tulisi pikemminkin välittää tunne siitä, että hän osaa kertoa ja olla haastateltavana ja että hänen kertomuksensa on mielenkiintoinen. Tässä vaiheessa haastattelijan tulisikin välttää kommentoimasta ja kyselemästä. Haastattelijan täytyy vain kuunnella ja osoittaa kuuntelevansa. Muistiinpanoja voi tehdä tueksi seuraavaa haastattelun vaihetta varten. Ensimmäinen kysymys tai paremminkin kertomuspyyntö voi kuulua esimerkiksi näin:

Haluaisin kuulla sinun elämäntarinasi. Kerro vapaasti elämäsi varrella sattuneista tapahtumista ja kokemuksista, jotka ovat olleet sinulle tärkeitä. Voit aloittaa mistä haluat ja kertoa niin pitkään kuin haluat. Minä kuuntelen keskeyttämättä mutta teen muutamia muistiinpanoja myöhempiä kysymyksiä varten.

⁶ Haastattelun rakenne on peräisin saksalaisen Fritz Schützin elämäkerrallis-kerronnallisen haastattelun ideasta.

Jos haastateltava pyytää toistamaan tai tarkentamaan kysymystä haastattelija toki näin tekee. Haastattelijan tulisi kuitenkin pitäytyä kutakuinkin mallikysymyksen sanoissa ja välttää selittämästä ja johdattelemasta haastateltavaa kertomaan tietyistä asioista tietyssä järjestyksessä. Tässä vaiheessa haastateltavan tulisi nimenomaan saada kertoa itselleen tärkeistä ja merkityksekkäistä asioista, niistä, jotka ensimmäisenä nousevat mieleen. Haastattelija voi tehdä itselleen muistiinpanoja jatkokysymyksiä varten.

Toisessa vaiheessa, kertojan päästyä kertomuksensa loppuun, haastattelija palaa kyselemään tarkentavia kysymyksiä kertomukseen liittyen. Tällöin haastattelija pitäytyy niissä aiheissa, jotka haastateltava on itse maininnut vaikkakin vain ohi menen. Haastattelijan tulisi käyttää haastateltavan kertomuksessaan käyttämiä sanoja ja käsitteitä. Toisen vaiheen kysymykset voisivat olla esimerkiksi seuraavanlaisia:

- Voitko kertoa lisää ajasta, jolloin olit piikana/töissä uitolla?
- Voitko kertoa lisää suhteestasi emäntään/työnjohtajaan?
- Onko sinulla jokin erityinen työpaikka/työtehtävä/työkaveri joka on jäänyt mieleen?
- Muistatko jonkin erityisen tilanteen, jossa koit työn mukavana/ikävänä?

Kun tarkentavat kysymykset on käsitelty, ja jos haastattelulistalla on vielä sellaisia aiheita, josta haastateltava ei ole puhunut, on aika siirtyä haastattelun kolmanteen vaiheeseen.

Kolmannessa vaiheessa haastattelija ohjaa keskustelua. Hän kysyy nyt sellaisia kysymyksiä, joita haastateltava on siihen asti vältellyt ja jotka liittyvät selvästi hankkeen aihealueeseen. Vältellyistä aiheista kysyttäessä haastattelijan on oltava tarkkaavainen ja vaihdettava keskustelun suuntaa, jos kysymys aiheuttaa haastateltavassa liikaa ahdistusta. Haastateltavaa ei saa pakottaa vastaamaan, jos hän ei selvästi halua. Lista kysymyksistä löytyy tämän luvun lopusta.

Elämäkerrallis-kerronnallinen haastattelu ei ole helppo toteuttaa. Se vaatii haastattelijalta kykyä malttaa kuunnella hiljaa ja tarkkaavaisesti. Aktiivinen kuuntelu on ehto haastattelun onnistumiselle, sillä esitettävät kysymykset muotoutuvat haastateltavan kertomuksen mukaan. Menetelmän etuna on sen luonnollisen kaltainen vuorovaikutuksellisuus, joka helposti puuttuu perinteisestä kysymys-vastaus-kysymys -haastattelusta. Haastattelun tarkka kulku ei

ole ennalta lukkoon lyöty, vaan se elää vuorovaikutuksen mukana. Elämäkerralliskerronnallinen haastattelu on rakenteeltaan sopiva terapeuttisuutta tavoittelevaan muisteluhaastatteluun, sillä se antaa tilaa haastateltavan itsenäisesti muodostamalle tarinalle ilman valmiita malleja ja rajoittavia odotuksia.

Kysymykset yksilöhaastatteluun

”Alkulämmittelynä” toimivat jokaisen haastattelun alussa täytettävän perustietolomakkeen kysymykset (nimi, syntymäaika ja -paikka, osoite jne.). Haastattelun lopuksi haastatteliija voi yhdessä täyttää kohdat ”haastatteluteemat” ja ”mitä paikkakuntaa tieto koskee”.

I Elämäntarinan kertomuspyyntö kuuluu:

Haluaisin kuulla sinun elämäntarinasasi. Kerro vapaasti elämäsi varrella sattuneista tapahtumista ja kokemuksista, jotka ovat olleet sinulle tärkeitä. Voit aloittaa mistä haluat ja kertoa niin pitkään kuin haluat. Minä kuuntelen keskeyttämättä mutta teen muutamia muistiinpanoja myöhempiä kysymyksiä varten.

Jokainen haastatteliija muotoilee pyynnön omaan suuhunsa sopivaksi sisällön pysyessä kuitenkin samana.

II Haastattelun toisessa vaiheessa, haastateltavan kerrottua tarinansa haastatteliija kysyy tarkentavia kysymyksiä tarinan pohjalta ja pyytää kertomaan lisää haastateltavan ohimennen mainitsemista aiheista.

III Haastattelun kolmannessa vaiheessa haastatteliija kysyy seuraavat kysymykset, elleivät ne tavalla tai toisella ole jo aiemmissa vaiheissa tulleet käsitellyksi.

- Työura

- Teitkö töitä lapsena? Miltä tuntui tehdä töitä lapsena?
- Millaisia kotitöitä teit lapsena?
- Milloin ja minkä ikäisenä aloitit palkkatyössä käynnin?
- Mikä oli ensimmäinen työpaikkasi?
- Miten ja miksi etenit urallasi / työpaikasta toiseen?
- Millaisen koulutuksen sait työtäsi varten tai millä muulla tavoin pätevoitdyit työhösi?
- Oliko työ koulutustasi vastaavaa?
- Mikä työpaikka tai työ oli mieluisin? Miksi?
- Mikä työpaikka tai työ oli epämieluisin? Miksi?
- Miten sota vaikutti työntekoon?
- Mitä töitä teit sodan aikana?
- Oletko ollut elämäsi aikana työttömänä? miltä se tuntui silloin ja miltä se tuntuu nyt?

- **Koti ja työ**
 - Teitkö palkkatyötä kotona?
 - Kuka huolehti kotitöistä käydessäsi palkkatyössä?
 - Millaisena koit kotitöiden arvostuksen perheessäsi?
 - Miten vietit työstä vapaaksi jäänyttä aikaa?
 - Millainen rooli vapaa-ajalla oli sinulle työn vastapainona?

- **Kysymyksiä naisille**
 - Millaisia eroja olet elämäsi aikana huomannut miesten ja naisten töillä?
 - Oletko tehnyt niin sanottuja miesten töitä? Miksi ja mitä? Miltä se tuntui?
 - Millaista oli yhdistää työssä käynti äitinä ja vaimona olemiseen?
 - Kuka huolehti lasten hoidosta käydessäsi työssä?
 - Millä tavalla työnteko ja työssä käynti vaikuttivat naisen saamaan arvostukseen?
 - Millainen on hyvä työnainen?

- **Kysymyksiä miehille**
 - Millaisia eroja olet elämäsi aikana huomannut miesten ja naisten töillä?
 - Oletko tehnyt niin sanottuja naisten töitä? Miksi ja mitä? Miltä se tuntui?
 - Millä tavalla työnteko ja työssäkäynti vaikuttivat miehen saama arvostukseen?
 - Oliko perheessäsi eroa miehen ja naisen työn arvostuksella?
 - Millainen on hyvä työmies?

- **Kysymyksiä naisille ja miehille**
 - Oliko perheessäsi eroa miehen ja naisen työn arvostuksella?
 - Oliko molempien työssäkäynti taloudellisesti välttämätöntä vai kävikö jompikumpi töissä muista syistä?
 - Oliko itse tienattu raha omaa vai käytettiinkö kaikki perheen yhteiseen talouteen?
 - Oliko miehen ja naisen tienaamalla rahalla ja sen käytöllä eroa? Millä tavalla?

- **Työn merkitys**
 - Oliko työssä käynti sinulle oikeus vai välttämättömyys? Miksi?
 - Miten työ vaikutti itsenäisyyteesi esimerkiksi rahankäytön suhteen?
 - Millaista sisältöä työ toi elämään?
 - Nautitko työnteosta?
 - Oliko ”oikea” elämä työn ulkopuolella?
 - Koitko työnteon lisänneen arvostusta perheessäsi tai laajemmin elinyhteisössäsi?
 - Mitä mieltä sinä ja läheisesi olivat ja ovat ihmisistä, jotka eivät käy työssä?
 - Millaisena näet itsesi työntekijänä?
 - Miten koit työn päättymisen ja eläkkeelle jäännin?

- Jäitkö eläkkeelle omasta tahdostasi vai muista syistä? (esim. sairaus, työn ikäraja, työttömyyseläke)
- Jäikö kaipaamaan työtä, työpaikkaa tai työkavereita?
- Ovatko työasiat yhä ajatuksissasi?
- Tapaatko vanhoja työkavereitasi?
- Miten nykypäivän työ eroaa oman aikasi työstä?

Kysymykset ryhmähaastatteluun

- Millaiset työtaustat haastateltavilla on? Minkälaisia töitä haastateltavat ovat tehneet?

- Millainen työpaikka X oli?
- Millaista X:n (esim. piian, emännän, rengin, tukkijätjän) työ oli?
- Millainen oli tyypillinen työpäivän kulku?
- Mitä työvaiheita työhön kuului?
- Millainen työaika työssäsi oli? Urakka/vuorotyö/säännöllinen työaika?
- Oliko töitä myös viikonloppuisin?
- Tehtiinkö työ urakkana vai tuntityönä? Oliko jompikumpi mieluisampaa?
- Miten ja kuinka usein palkka maksettiin? Oltiin palkkaan tyytyväisiä?
- Miten tauot vietettiin? Liittykö taukoihin erityisiä muistoja tai perinteitä?
- Mistä tauoilla puhuttiin? Saiko puhua työstä vai oliko tauot pyhitetty muille jutuille?
- Miten työpaikalla ruokailtiin? Oliko työntekijöillä omat eväät mukanaan vai oliko työpaikalla ruokala?
- Oli työpaikalla työsuhde-etuja? Millaisia?
- Miten sota vaikutti työhön?

- Millainen työyhteisö X oli?
- Millä tavalla työyhteisö ja työkaverit vaikuttivat työssä viihtymiseen?
- Millainen työnjohtaja oli ja millaiset välit työntekijöillä oli työnjohtajaan?
- Oliko johtajia useita ja oliko heidän välillään eroja?
- Millainen oli työntekijöiden keskinäinen hierarkia? Vaikuttiko työntekijän arvostukseen esimerkiksi sukupuoli, ikä, tai työtehtävä?
- Millaisia nimityksiä työkavereilla oli toisilleen ja työnjohtajille? Oliko eri työvaiheiden tai -tehtävien tekijöille erityisiä nimityksiä?
- Miten työntekijät organisoituivat? Osallistuttiinko esimerkiksi ammattiyhdistystoimintaan?
- Miten ammattiyhdistystoimintaan suhtauduttiin työntekijöiden ja työnjohtajien keskuudessa?
- Oliko työpaikallasi työtaisteluita? Millaisia keinoja käytettiin? Lakko/työnseisaus tms.?
- Miten lakkoilijoihin suhtauduttiin? Entä lakkorikkureihin?
- Minkälaisia muutoksia työtaistelut toivat työntekijöiden asemaan?

- Miten miesten ja naisten työt erosivat toisistaan? Oli miehillä ja naisilla selkeästi eritellyt työt vai tekivätkö molemmat kaikkea?
- Oliko miehen ja naisen välillä eroa työntekijänä? Jos oli, niin mitä?
- Minkälaiset olivat naisten ja miesten välit työpaikalla? Oliko kilpailua, kiusoitte-
lua tai työpaikkaromansseja?
- Järjestivätkö työntekijät keskenään vapaa-ajantoimintaa?
- Viettivätkö työntekijät aikaa yhdessä työajan ulkopuolella?
- Millainen oli/on hyvä työntekijä? Millainen on hyvä työnainen/työmies?

- Millaista oli jäädä eläkkeelle?
- Kaipaanko työtä/työpaikkaa/työyhteisöä?
- Mikä on käsityksesi nykypäivän työnteosta? Onko jokin muuttunut? Jos on, niin mikä?

Haastattelijan muistilista

1. Sanele haastattelun tiedot nauhurille ennen haastateltavan tapaamista ja testaa samalla laitteen toimivuus.
2. Esittele itsesi ja hanke haastateltavalle.
3. Täytä perustietolomake haastateltavan vastausten perusteella.
4. Kytke tallennin verkkovirtaan ja aloita tallennus.
5. Esitä kysymykset reippaasti ja selkeästi.
6. Kuuntele ja osoita kuuntelevasi.
7. Nyökkää mieluummin kuin ”joo-jottele”.
8. Älä puhu haastateltavan päälle tai esittele omia mielipiteitäsi.
9. Tee tarkentavia kysymyksiä.
10. Lopuksi kiitä haastattelusta.

LÄHTEET JA LISÄÄ LUKEMISTA KIINNOSTUNEILLE:

Aikasalo, Päivi 2007: Elämäkertatutkimus naisten keskinäisen kohtaamisen paikkana. Teoksessa Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos Ry.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.): Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.

Fingerroos, Outi & Haanpää Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.): Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.

Funkenstein, Amos 1993: The Incomprehensible Catastrophe. Memory and Narrative. In Ruthellen Josselson & Amid Lieblich (ed.) The Narrative Study of Lives, Volume 1. London: Sage Publications.

Heikkinen, Riitta-Liisa 1994: Vanhenemisen mysteeri. Koettu vanheneminen tutkimuskertomusten valossa. Gerontologia 8 (4) 1994. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2000: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hyvärinen, Matti 1994: Viimeiset taistot. Tampere: Vastapaino.

Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu 2005: Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos ry.

Keynon, Gay 1994: Oman tarinan kertomisen merkityksestä. Gerontologia 8 (4) 1994. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.

Korkiakangas, Pirjo 1996: Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työn ja leikkien muistelussa. Helsinki: Kansatieteellinen arkisto 42, Suomen muinaismuistoyhdistys.

Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Fingerroos, Haanpää, Heimo ja Peltonen (toim.): Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.

Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Lumme-Sandt, Kirsi 2005: Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. Teoksessa Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos Ry.

- Portelli, Alessandro** 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen: Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa** 2005: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.
- Saarenheimo, Marja** 1991 a: Omaelämäkerrallinen muisti ja elämäkerta. Gerontologia 5 (4) 1991. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.
- Saarenheimo, Marja** 1991 b: Elämäkertatutkimuksen eilistä ja nykypäivää. J.P. Roosin haastattelu. Gerontologia 5 (4) 1991. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.
- Saarenheimo, Marja** 1994: Muisti ja kertominen. Gerontologia 8 (4) 1994. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.
- Saarenheimo, Marja** 1997: Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muistelemisen. Tampere: Vastapaino.
- Tarinaa tupaan. Virikkeitä Tarinatupa -muisteluryhmien ohjaajille** 2004. Toimittanut Satu Tienari. Helsinki: Eläkeliitto ry.
- Ukkonen, Taina** 2000: Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Helsinki: SKS.
- Vakimo, Sinikka** 2001: Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Helsinki: SKS.
- Valtonen, Anu** 2005: Ryhmäkeskustelu – millainen metodi? Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.
- Widdershoven, Guy A.M.** 1993: The story of life. Hermeneutic Perspectives on the Relationship Between Narrative and Life Story. In Ruthellen Josselson & Amid Lieblich (ed.) The Narrative Study of Lives, Volume 1. London: Sage Publications.
- Öberg, Peter** 1991: Suullinen haastattelu ikääntyneiden elämäkertatutkimuksessa. Gerontologia 5 (4) 1991. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n julkaisu.